

Ця властивість ключових поетонімів коріниться, перш за все, в ознаках онімного простору мови, які, у свою чергу, обумовлені ієрархічними відносинами у побудові Всесвіту й кожної з його частин. “Всесвіт для людини” – це, власне, Земля з її топографією, а також світ речей та природних об’єктів, в оточенні яких людина живе. Класифікуюча діяльність мислення сприяла “наведенню порядку” як у Всесвіті в цілому, так і у “Всесвіті для людини”. Означення власними іменами конкретних об’єктів не скасовує ані порядку, ані класифікацій. Системотвірні відносини розповсюджуються на онімію так само, як і на апеллативи. Тому якщо один поіменований об’єкт входить до складу іншого поіменованого об’єкту, називання “охоплюючого” оніма майже обов’язково призводить до асоціювання з “охопленим” денотатом і відповідним онімом. Але це лише один з механізмів, яким можна пояснити появу й функціонування ключових поетонімів. Тому вивчення й опис всіх факторів, завдяки впливу яких відбувається висунення поетоніма у ключову позицію, можна вважати одним з важливих завдань подальшого осмислення властивостей поетонімосфери у загальнотеоретичному плані.

Література

1. Каліткін В.М., Лінчицька Ю.В. Із спостережень над поетикою онімного простору роману Ліни Костенко «Берестечко» // Українська пропріальна лексика. Матеріали наукового семінару 13-14 вересня 2000 р. – Київ: Київ, 2000. – С. 62-69.
2. Каліткін В.М., Лінчицька Ю.В. Поетика онімного простору. Роман Ліни Костенко «Берестечко» // Филологические исследования. Вып. 2. – Донецк: Юго-Восток, 2000 – С.217-230.
3. Калинин В.М. К вопросу об оппозициях в поэтонимосфере художественного произведения // Теоретические и прикладные проблемы русской филологии. Научно-методический сборник – К 80-летию профессора О.Е. Ольшанского. – Ч. 1. / Отв. ред. В.А. Глушенко. – Славянск: СГПИ, 2001. – С. 93-97
4. Каліткін В.М. До семіотики та естетики поетонімосфери роману Ліни Костенко «Берестечко» // Linguistica slavica Ювілейний збірник на пошану Ірини Михайлівни Желєзняк. – К: “Київ”, 2002 – С. 63-68.
5. Калинин В.М. Поэтонимосфера: поиски новых путей в теории литературной ономастики // Ономастика Поволжья. Тез докл. IX Международной конференции. Волгоград, 9-12 сент. 2002 г. / Отв. ред. В.И. Супрун. – Волгоград: Перемена, 2002. – С.38-41.
6. Калинин В.М., Панасюк Л.О. Поэтонимосфера Пролога к тетралогии Т. Манна «Иосиф и его братья» // Теоретические и прикладные проблемы русской филологии. Научно-методический сборник. – К 50-летию профессора В.А. Глушенко. – Ч. I. – Славянск: СГПИ, 2002.
7. Карпенко Ю.А. Специфика имени собственного в художественной литературе // Ономастика XXXI, 1986 – С. 6-22.

Олена Карпенко (Одеса)

ОСОБОВІ ІМЕНА ЯК КОНЦЕПТИ ТА ФОРМИ ЇХ ПРОФІЛЮВАННЯ

The situations in which the first name of the person, instead of his surname becomes the leading concept and embodies onomastically his personality are being examined in this article. It includes the survey of the following:

- 1) names of well-known and famous people;
- 2) names-generalisations in proverbs, sayings and idioms; frequently such names become appellatives;
- 3) empty names, that are not associated with a definite person;

- 4) names of monarchs;
- 5) names that belong to the ancient monolexeme anthroposystem Profiling of names manifests itself distinctly, both in denotative sence – naming different people (R.Langacker's conception of profiling), and in connotative sense – different views on the same person (J.Bartminski's conception of profiling).

Особове ім'я людини, увіходячи до комунікативного акту, тобто в кінцевому рахунку стаючи компонентом інформації, у тій чи тій мірі одержує статус концепту. Після поширення в науці про мову ідей когнітивної лінгвістики термін **концепт** набув величезної, може надмірної популярності. О.С.Кубрякова визначає концепт як "квант" знань, як "оперативну змістову одиниці пам'яті, ментального лексикону" [7:90]. Концепт, отже, належить мові мозку, а не мові чи мовленню як такому. Це компонент того, що "індивід знає, припускає, думає, уявляє про об'єкти світу" [7:90]. У цьому ж дусі О.О.Селіванова констатувала: "Концепт є фрагмент знання, досвіду особистості, частина концептуальної системи, тобто системи знань, способів їх обробки, переробки та використання" [14:76]. Проте пізніше дослідниця уточнила, що концепт як одиниця ментального лексикону зрештою породжується текстом – мовленням, характеризуючи його (концепт) як "конденсоване втілення змісту тексту, що виходить з авторського задуму, інтерпретованого адресатом" [15:324]. А К.В.Рахіліна взагалі розглядає концепт як мовне (а не ментальне) явище, зазначаючи: "У принципі, можна вважати, що концепт і є інваріант значення лексеми" [11:281], і додає, що "концепти приписуються найрізноманітнішим мовним одиницям", з істотним уточненням: "Головною властивістю концептів нерідко вважається їх незольованість, пов'язаність з іншими такими ж" [11:350].

Говорячи про концептуалізацію особових імен, виходимо з засади, що концепт може бути виявленим виключно в мовленні, в тексті, але відкладається він, формується (або не відкладається, не формується) тільки в "мові мозку", у ментальному лексиконі.

Особове ім'я стає концептом саме по собі, коли воно називає настільки відому людину, що інших онімічних конкретизаторів не потребує. Пронизливі слова Максима Рильського "Земля, яку сходив Тарас своїми босими ногами, Земля, яку зросив Тарас своїми росами-сльозами" зі стовідсотковою однозначністю для кожного українця вказують на Тараса Шевченка, тобто тут український концепт-символ "Шевченко" повністю виражений особовим іменем **Тарас**. А сам Тарас Шевченко вирізняв ще один український концепт-символ, здатний до всезагального вираження самим тільки особовим іменем – **Богдан**. Шевченко згадує Богдана Хмельницького в своїх поезіях часто – і завжди обмежується тільки іменем. "Панувана...Ой **Богдане!** Нерозумний сишу! Подивись тепер на матір, На свою Україну". "Йшли в Суботов про **Богдана** мирянам співати". "За що ми любимо **Богдана?**" [19:104, 145, 177]. Пор поряд згадку двох найславніших українських гетьманів: "Собор **Мазепин** сяє, біліє, **Батька Богдана** могла мріє" [19:196] – Іван Мазепа названий за прізвищем, а Богдан Хмельницький – на ім'я. У поезії "Заступила чорна хмара" Т.Шевченко згадує двох гетьманів за прізвищами: "А ти, старий **Дорошенку**", "Дурний **Самойлович**", але Хмельницького (з сином) – за іменем: "І кості **Богдана** й **Тимошеві** в Суботові **Гарненько** спалили Та й пішли собі у Польщу" [19:252].

Двічі ім'я гетьмана фігурує в Шевченка поряд з іменами російських царів. "Україно! Мій любий краю неповинний! За що тебе Господь кара, Карає тяжко? За **Богдана**, та за скаженого **Петра**, Та за панів отих поганих До краю нищить" [19:340]. Але прізвища царів і не вживались, а епітет **скажений** виключає нумерацію (**Перший**). Цікаво, що в поезії "Стоїть в селі Суботові" Шевченко тричі називає гетьмана по імені – "Ото церков **Богданова**", "Мир душі твоїй, **Богдане!**", "Отак-то, **Богдане!** Занапастив еси вбогу Сироту **Україну!**" І як він не гудить гетьмана, але коли згадує поряд московського царя, все ж уживає не ім'я **Богдан** (бо все ж оберігає його), а звертається до другого, додаткового імення

Хмельницького: "Олаке-го, **Зіновію, Олексійв** друже! Ти все оддав приятелям. А їм і байдуже" [19:147].

Здається, лише ці два імені, **Тарас і Богдан** самі по собі однозначно вказують на двох найвидатніших українців - Шевченка і Хмельницького. Ця норма не діє лише в тому випадкові, коли в тексті є спеціальна вказівка, що йдеться про інших людей з такими іменами. Пор. хоч би поезію самого Тараса Шевченка "Тарасова ніч", що містить фразу "Зібрав **Тарас** козаченьків - Поради прохати" [19:24]. Її супровід, наприклад "Обізвався **Тарас** Трясило Віру рятовать" [19:23], показує, що йдеться про уславленого керівника повстання 1630 р. Або ж таке: "Як тій дитині зватися **Богданком**, коли епоха зветься НТР?!" [5:549].

Щодо загальнономовної концептуалізації особових імен **Тарас** та **Богдан** пор.: 1) "Ой **Богдане, Богдане**. Славний наш гетьмане! Нащо віддав Україну Москалям поганим?!" - першотекст вірша Павла Чубинського, що став гімном "Ще не амерла Україна" [18:6], в історичному романі Ліни Костенко "Берестечко", що має форму велетенського монологу **Богдана** Хмельницького, гетьман поіменований 25 разів, з них за особовим іменем - 10 [3:109-110]. А коли відьма-ворожка за наказом гетьмана викликала дух загиблого в битві полковника Небаби, той користувався виключно номінацією **Богдан**: "Великий муж **Богдан**, Та врятувати край свій не судилось". А запитаний про майбутнє, Небаба зіслався на Шевченка, позначивши його геніальною перифразою "На землю прийде гетьман слова, **Богдана** п'яним назове" [6:136-137] Наведені слова - пряма цитата з Шевченка "Якби го ги, **Богдане** п'яний, Тепер на Переяслав глянув!" [19:338] 2) у вірші Ліни Костенко "Пам'ятник І.М.Сошценку" центральний персонаж поезії, визначний, але маловідомий, називається повним іменем - "Лежить Іван Максимович Сошенко, і всі на світі плачуть не за ним", а Шевченко, у долі якого Іван Сошенко відіграв дуже важливу благодійну роль, - тільки ім'ям: "У школах діти вчили про Тараса, про вашу зустріч в Літньому Саду" [5:240]. Ще показовішою є, мабуть, інша поезія Ліни Костенко, де вона називає вісьмох видатних історичних осіб, говорячи: "якась звичайна людська симпатія, а не канони поєднали нас" І серед цих осіб Україну представляє Кобзар, але він у вірші знову ж таки - не Шевченко, а **Тарас**: "Ти так і вмер, **Тарасе**, в самоті?", "Будь оптимістом, он як нап **Тарас**". По імені в цьому вірші названий також Джордано Бруно: "Ти схуд, **Джордано**. Одоспався б трохи. Ти ж був дитя, вони вважали - тигр". Тут ім'я, а не прізвище, мотивується подальшою фразою "Ти ж був дитя": **дитя** - то й зветься по імені. Утім Бруно (1548-1600) був спалений у віці 52 роки, тоді як Як Гус (1369-1415) - молодшим на шість років, однак він у цьому могутньому вірші названий прізвищевим іменем: "Худенький Гус... Вони його зв'язали" [5:256]. Тут немає "дятьчого" мотиву, а головне, ужиток дуже поширеного імені **Ян** (замість Гус) перешкодив би ідентифікації, що у випадку Джордано практично виключається.

Показовим у розглядуваному вірші є перший рядок: "...І натовпом розтерзана **Гіпатія**", де названо уславлену жінку, математика, філософа, астронома **Гіпатію** чи **Іпатію** (370-415). Названо її теж по імені, але тоді тільки ім'я й було, прізвища та інших можливих компонентів найменування практично ще не існувало. І коли хочуть конкретизувати позначення саме цієї історичної особи, кажуть **Гіпатія з Александрії**. Від Адама і Єви і десь до кінця I тис. н.е. у світі панувала однолексемна антропоформула [пор.8:8-9]. Винятки на взірць трилексемного давньоримського іменування нечисленні. Ясно, що тоді людину іменували тільки по імені незалежно від ступеня концептуалізації цього імені. Зішлемося хоч би на біблійні імена (Авраам, Давид, Мойсей, Соломон), імена давньогрецькі (Арістотель, Демосфен, Платон, Фідій), дохристиянські імена Київської Русі - питомі й скандинавські (Святослав, Володимир, Ярослав, Малуша; Рюрик, Олег, Ігор, Ольга). Будучи єдиною номінацією людини, ім'я в древній однолексемній антропоформулі було функціонально зовсім не тим, що тепер, бо воно заступало і нинішнє ім'я, і нинішнє прізвище та інші антропонімійні компоненти. Отже, найменування людини по імені у минулому не мало відношення до ступеня його концептуалізації. Невідомі, випадково збережені пам'ятками

однолексемні імення Бернята, Ботно, Гостена, Доможир, Овдух [1:37, 48, 86, 99, 226] ніяких концептів у собі не містять.

Точніше, уже не містять, бо цих людей ніхто не знає. Тут слід зробити істотне уточнення. Кожне особове ім'я кожної людини є концептом для всіх, хто знав цю людину та вживає її ім'я (а не лише прізвище). Вагомий концепт, наприклад, несуть у собі імена дітей для матері, ім'я коханої чи коханого. Панахидна фраза "Ти вічно житимеш у наших серцях" має цілком матеріальний, науковий сенс: концепт існує доти, доки зберігається пам'ять про людину (та її особове ім'я). Ми ж говоримо про концепти загальнонародні і знайшли таких в українській мові лише два – **Тарас і Богдан**. Усі інші номінації людей по імені локально, ситуативно та хронологічно обмежені. Приміром, в українському селі людей віддавна було прийнято звати по імені – часами й нехачежно від віку чи посади. І взагалі, коли люди особисто й добре знають один одного, вони користуються ім'ям.

За межами цих традиційно усталених ситуацій використання номінації за ім'ям виглядає як оказіоналізм і має стилістичну функцію. Приміром, та ж Ліна Костенко, спираючись на відому фразу Бориса Пастернака "Пока я с Байроном курил, Пока я пил с Эдгаром По" [10:116], у вірші "Гілочка печалі на могилу Пастернака" вкладає в уста поета такі слова: "Давно повісилась **Марина**, але мені вона жива. Це вже навіки. Це той вимір – поверх бар'єрів і епох. Приходить зрідка **Володимир**. А що, посидимо удвох" [5:244]. Славетні пости Цветаєва та Макковський номінуються тут лише ім'ям. Контекст однозначно аказує, про кого мова. Але таке використання імен-концептів стає доречним лише в даній ситуації і в даному пересіченні ідіостилів Ліни Костенко та Бориса Пастернака. Подібних випадків у літературі, особливо поезії, можна поназбирувати багато, але вони не роблять разові факти мовлення загальними фактами мови.

В англійській мові таких імен-концептів загальномовного чи загальнонародного звучання, як українські **Тарас** (тобто Шевченко) чи **Богдан** (тобто Хмельницький), здається, взагалі нема. Претендентами на такий статус можуть слугувати *Winston* та *Victoria*. **Вікторія** – чи не найвідоміша в світі англійська королева (1819-1901). Говорять про вікторіанську епоху, вікторіанство, іменем Вікторії названо численні географічні об'єкти і найбільша водяна рослина, знайдена в басейні Амазонки. Про неї досі складають вірші та анекдоти.

Але Вікторія – королева. Це означає, що: 1) ім'я її, як правило, згадується з титулом – *Queen Victoria*, пор. давньоруське князь **Володимир**, а не просто **Володимир**, 2) у монархів фактично нічого антропонімічного, крім імені, не було: вони завдяки своєму привілейованому становищу залишилися фактично на стадії однолексемних антропоформул, лише долучаючи до імені цифровий індекс, пор. рос. Катерина II, Николай I, Николай II; фр. Louis XIV, Louis XV, Louis XVI, англ. Richard III, Edward VI, Charles II, George VI. Але цей індекс прийнято долучати лише при наявності коронованк тезок. У королеви Вікторії його не було, бо інші Вікторії на англійському троні не сиділи.

Звичайно, монархи – обов'язково члени династій, наприклад Рюриковичів, Романових, Бурбонів, Габсбургів та ін. В Англії королями побували після норманів представники династій Плантагенетів, Тюдорів, Стюартів, Гановерів (Вікторія якраз була останньою представницею цієї династії). Але приналежність до династії – факт передусім генеалогічний, а не антропонімічний: не можна сказати, що королева *Victoria* мала прізвище *Hanover*. Висновуємо, отже, що монархи за статусом, незалежно від своїх людських якостей і ступеня знаності, номінуються особовими іменами. Ці імена, зрозуміло, стають на якийсь час дуже поширеними, якщо не загальномовними концептами. Але, як правило, цей час минає. З англійськими королів він найміцніше утримує Вікторію, а нині належить також лючій королеві *Elizabeth II*.

Що торкається загальномовного імені-концепту *Winston* (ідеться про Уїнстона Черчилля), то тут ще потрібна перевірка часом. Нині це ім'я, саме в сенсі "Черчилль", має значне поширення. А що буде через 50-100 років? В усякому разі грандіозне ошитування Бі-Бі-Сі восени 2002 р. (більше мільйона учасників) найвідомішим британцем назвало саме

Уінстона Черчілля, за яким ідуть Ісамбард Кінгдом Брюнель, принцеса Діана, Ч.Дарвін, У.Шекспір, І.Ньютон, Д.Леннон та Єлизавета І (газета "Сьогодні" від 26 листопада 2002 р). Виділимо в цьому зв'язку два моменти: 1) у спискові найвідоміших британців за іменем названі тільки особи королівської крові, причому з монархів не названо ні Вікторії, ні діночої королеви; 2) список є саме британським і, гадаємо, не збігається зі світовою ієрархією слави. Чи знаєте ви, читачу, Брюнелл? Чим виділяється саме Єлизавета І з-поміж інших британських монархів? А Шекспіра, Дарвіна, Ньютона знає й шанує увесь світ. Але – не за іменами, а за прізвищами. Прізвище взагалі після свого виникнення стало основним виразником антропонімічних концептів. Особове ім'я, а не прізвище, стає провідним концептом або в особливих ситуаціях (близькі стосунки), або в особливих соціальних групах, зокрема серед монархів, або як вияв усенародної шани (близькі стосунки до людини відчувася папія: **Богдан, Тарас**).

Тут слід звернути увагу на осіб не історичних, а віртуальних – на персонажів усталених творів. Основна форма їх іменування залежить не від суспільного узвичаєння, а фактично від волі автора. Шекспіра знають за прізвищем. А ось його героїв Отелло і Дездемону, Ромео і Джульєтту – за іменами, які стали не лише англійськими, а й світовими концептами. Ромео і Джульєтту знають усі, а ось хто з них Монтеккі (це Ромео), а хто Капулетті (це Джульєтта) – скажуть, мабуть, тільки шекспірознавці та заядлі театралі. У цьому ряду – Кармен, Дон Жуан, ще кілька персонажів світового мистецтва, відомі світові своїми особовими іменами, а не прізвищами.

Для цього, між іншим, крім світової слави потрібен ще й суто мовний складник – виразність, не занадто висока заявленість імені. Історична особа чи художній персонаж з іменем **Іван** чи **Джон** не стане відомий світові чи одному народу тільки своїм ім'ям незалежно від заслуг, авторитету й слави. Ім'я **Huckleberry** саме по собі вкаже на знаменитого героя Марка Твена, а ім'я **Tom** – ні. Тут необхідна номінація з прізвищем: **Tom Sawyer**, а до **Huckleberry** можна й не додавати **Finn**.

Окрема проблема нашої роботи – особові імена в усталених зворотах, передусім прислів'ях. Їх активно досліджують, інтерпретують. Загалом панує думка, що особові імена тут, як гадає В.Д.Ужченко, посилюючись на В.І.Далі, "взяті навмання або для рими, співзвуччя, розміру" [17:22]. З цим погоджується чимало дослідників, наприклад О.А. Мороз, яка додає, що "найбільшу здатність до фразеологізації виявляють звичні для українців особові імена" [9:6, пор.8-9], хоч це швидше заперечує, аніж підтверджує концепцію "навмання". Ця ідея добору імені у фразеологізмі "навмання" видається абсолютно хибною. У функціонуючому фразеологізмі, наприклад укр. **язиката Хвеська**, рос. **Федот**, да не **тот**, англ. **Jack of all trades is master of none** – "Джек на всі руки майстер, але поганий" [16: 112-113], особове ім'я втрачає індивідуальність, наближається до апелютивів. Але кожен фразеологізм колись десь народився, колись був сказаний уперше. І ось ця перша Хвеська, Федот чи Джек просто не могли не бути цілком конкретними, живими, реальними особами. А вже дотепність фрази, зокрема й рима, ритм, сприяли утвердженню, виживанню фрази. Якісь пробіски онімічності, тобто історичної реальності, у ряді прислів'їв з особовими іменами дослідники знаходять. Наприклад, можна думати, що відоме прислів'я **Який Сава, така й слава** народилося не для рими, а відобразило реальний історичний факт – зраду (і покарання) полковника Сави Чалого [пор.2:3694]. А рима лиш сприяла збереженню фразеологізму, що набув загального значення і нині вказівки на козака Чалого вже не містить.

Навіть така загальна назва американця, як **Uncle Sam** мала спочатку цілком конкретного дядька **Сема** – Самюела Вілсона, що заснував м'ясокомбінат, який постачав свою продукцію в армію під час війни 1812 р. [24: 131]. А назва поліції чи полісмена **Old Bill** пішла від персонажа серії малюнків Бруса Бернсфадера [24:16]. Більш відома австрійська назва полісмена **bobby** (гіпокористика від імені Роберт) породжена іменем англійського міністра внутрішніх справ Роберта Піла, який у 1829 р. організував загони поліції [24: 18-19].

Існує й підкреслено порожній, безденотатний вжиток особових імен чи то як загальників, пор. англійську ідіому every Tom, Dick and Harry, що відповідає рос. **Іванов, Петров, Сидоров** (де вжито прізвища, а не імена) і означає "будь-хто, кожен" [13: 98], чи то як припущення незнамого імені, пор. у Ліни Костенко – Богдан Хмельницький про свою супутницю-відьму: "Як звать її, не знаю. Явдоха, Настя, Ївга. Віщує і ворожить, і рани замовля" [6: 28]; він же до яничара, сина українки: "Як там тебе – Гасан, Мехмет, Алі?" [6: 107]. Не має індивідуального денотата й такий узагальнений ужиток спеціально дібраних специфічних імен, які вказують тільки на етнічну (чи, так само, соціальну чи вікову) приналежність, пор. у Ліни Костенко вказівку на циганок: "Деся подруги твої, **Земфіри й Маріули** вечірній сизий брук спідницями метуть" [5:407]; вказівку на польок та українок: "Ходи собі, галай по **Гальщиках і Палагнах**" [5:405]. Особливості такого узагальненого використання особових імен підкреслюються їх плоральною формою.

Схарактеризована динаміка особових імен у фразеологізмах та аелетивах, що виникли з онімів, ставить перед нами істотну когнітивну проблему профілювання концептів. Р.Лангакер, який заговорив про профілі одним з перших когнітивістів, розуміє їх фактично як сутності, як механізм номінації: "Для позначення особливої вагомості розглядуваного елементу я називаю рамки предикації та її денотат відповідно **базою й профілем**. Сприйнятий інтуїтивно профіль (за словами Сьюзен Лінднер) "виділяється як барельєф на базі" Семантична цінність вислоалення не міститься ні в базі, в профілі самих по собі, а тільки в їх комбінації, воша виходить з визначення специфічної сутності, що ідентифікується й характеризується своїм знаходженням в ширшій конфігурації" [22: 183]. Приміром, профіль лексеми **батько** на родинній базі – "чоловік стосовно своїх дітей" (**багатодітний батько**), а на базі військовій – "отаман" (**батько Махно**). Пізніше вчений навіть підкреслив, що для когнітивної граматики найвагомішими є "стосунки з лексичною полісемією, профільною базовою концепцією семантичної структури" [23:196].

У мові чи не найчастіше змінюють свою базу і, відповідно, профіль особові імена людей, бо ім'янаречення кожної нової людини дає імені нову базу, а отже й інший профіль. Пор. профілювання імені **Іван** у поезіях Г.Шевченка: 1) козак-довелас: "Закохалися обидві В одного **Івана**. А **Іван**, козак звичайний, Обох їх не ганив, А лицявся то з тією, То з другою любо .." [19: 236], 2) зрадник: "Ой пішла я у яр за водою. Аж там милий гуляє з другою [..] **Йване** мій **Йване**, Друже мій коханий, Побий тебе сила божа На наглій дорозі" [19:242]; 3) чумац-небіжчик "А чумаченька мого молодого Коло воликів немає. Ой копали йому в степу при дорозі Та притиками яму, Завернули його в тую рогожу Та й спустили **Івана** У ту яму глибокую На високій могилі" [19: 246]; 4) залорожець-каліка: "Нема мого сина **Івана** І немає висти. [...] Вернувся наш запорожець, Як та хиря, хиря, Обідраній, облатаний, Калікою в хату" [18. 248]; 5) вільний, заможний селянин (у мрії-сні): "І сниться їй той син **Іван** І уродливий, і багатий. Не одинокий, а жонатий – На вольній, бачиться, бо й сам Уже не палський, а на волі; Та на своїм веселім полі Своєю-таки пшеницю жнуть. А діточки обід несуть" [19: 312]. Звернімо увагу, то в наведених текстах особове ім'я з'являється в зв'язку з найближчими людьми – коханою чи матір'ю.

Зрозуміло, що текстів такого роду можна навести безмежну кількість: **Іванів** в українській літературі дуже багато, в реальному житті – ще більше (принаймні, так колись було) і кожен **Іван** має свою базу, свою "ширшу конфігурацію", а тому й свій, відмінний від інших профіль. Він, цей профіль, може змінитися тільки при заміні бази. Інакше кажучи, зв'язки профіля з базою у вченні Р.Лангакера становлять собою інтерпретацію, пояснення шляхів постання денотативного значення слова.

Відомий же польський когнітивіст і етнолінгвіст Єжи Бартмінський запропонував інше розуміння профілювання. Якщо у Р.Ланганера профілювання веде до побудови концепту (понаття) й назви, то у Є.Бартмінського воно лише з'ясовує аспект осмислення вже існуючого концепту, показує погляд на наявне поняття, тобто становить собою операцію з готовим поняттям [21: 12, 11]. Іншими словами, "різні профілі не є різними значеннями –

вони є способами організації семантичного змісту всередині значення" [20:220]. Користуючись порівнянням профілю з барельєфом на базі, яке використав Р.Лангакер, можемо за аналогією порівняти профіль у розумінні Є.Бартмінського з сонячним зайчиком, що стрибає по базі, не залишаючи її меж. А якщо без порівнянь, то профілювання у Є.Бартмінського стосується вже не денотації (як у Р.Лангакера), а конотації.

Профілювання такого роду органічно пригаманне аласним назвам, що, до речі, підкреслює і сам Бартмінський. оніми на вірець **Краків, Польдя, Наполеон, Костюшко** денотують чітко окреслені об'єкти, але зазнають дуже різного профілювання [20: 218]. Особливо ж щедро (якщо не безмежно) воно представлене акраз особовими іменами людей – об'єктам нашого розгляду. Ця прикмета особових імен відбита навіть у їх формі. Поширені особові імена можуть мати до сотні, а то й більше експресивних варіантів – демінутивів і гіпокористик, меліоративів і псіоративів, що є (так, принаймні; вважав В.В.Виноградов) формами одної лексеми, а не різними лексемами. Ще більшою є внутрішня змістова варіативність особових імен людей. Немає таких почуттів, які б не вкладалися в особове ім'я конкретної особи різними людьми і в різних ситуаціях. Ці почуття можуть визначити й долю самого імені. В Англії після смерті Олівера Кромвеля зо двісті років хлопчикам узагалі не давали ім'я **Олівер**, а в Австрії, де народився Адольф Гітлер, ім'я **Адольф** у період 40-70 рр. XX ст. зовсім вийшло з ужитку. Можна пригадати й протилежні факти. Після польоту Юрія Гагаріна в космос в Росії і в Україні було відзначено відчутний спалах частотності вжитку імені **Юрій** при реєстрації новонароджених.

Як бачимо, особове ім'я людини придатне для когнітивного експерименту не згірше мухи дрозоділі для експерименту генетичного. Усі тезки (як ми бачили на прикладі вжитку імені **Іван** у творах Т.Г.Шевченка) – вірець різних денотативних профілів одної лексеми у дусі Р.Лангакера. Ужитки імені одної людини у різних аспектах і з різними емоціями – вірець конотативних профілів цього імені в дусі О.Бартмінського. Пор. ужитки імені **Маруся** у романі Л.В.Костенко "Маруся Чурай". 1) аспекти – "убивця" "Убивши ж, **Марусю**, до розправи скріпить в'язням города Полтави" [4:5]; піснетворець: "Ця дівчина не просто так **Маруся**. Це голос наш. Це – пісня. Це – душа" [4:23]; в'язень: "Прокинулась, ніяк не розберуся, – чого я тут, хто вбивця, хто **Маруся**?" [4:28] та ін.; 2) емоції – любов: "Любив же він **Марусю**, не дай боже! Тепер сидить, лиця на нім нема", "Я і тоді любив тебе до болю. А вже тепер, **Марусю** й поготів" [4:17, 126]; зненависть. "Ускаржуюся Богу і вам на **Марусю**, що вона, забувши страх божий, отруїла сина мого Григорія" [4:4] та ін.

При цьому ім'я людини, на відміну від мухи дрозоділі, придатне не лише для експериментів. Воно супроводжує людину протягом усього існування людства, являючи собою виразну мовну універсалію й будучи виразником людської індивідуальності й людської гідності. Слушно сказано, що "концепт "людина" – ключовий концепт будь-якої культури" [12: 52]. Втіленням, уособленням цього концепту й стають особові імена людей їх відмітні, індивідуальні мовні знаки.

Література

1. Веселовский С.Б. Ономастикон. Древнерусские имена, прозвища и фамилии. – М.: Наука, 1974. – 382 с.
2. Енциклопедія українознавства. – Львів: НТШ, 2000. – Т.10. – С.3605-4115.
3. Карпенко Ю.О. Дванадцять провідних персонажів роману Ліни Костенко "Берестечко": ономастичні спостереження //Записки з українського мовознавства. – Одеса: Астропринт, 2000. – Вип.10. – С.109-122.
4. Костенко Л.В. Маруся Чурай Історичний роман у віршах – К.: Дніпро, 1982. – 136 с.
5. Костенко Л.В.Вибране. – К.: Дніпро, 1989. – 559 с.
6. Костенко Л.В. Берестечко. Історичний роман. – К.: Укр. письменник, 1999. – 157 с.
7. Кубрякова Е.С. Демьянков В.З., Панкрац Ю.Г., Лузина Л.Г., Краткий словарь когнитивных терминов/ Под ред. В.С.Кубряковой. – М.: МГУ, 1997. – 245 с.

8. Медвідь-Пахомова С.М. Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах. – Ужгород, 1999. – 247 с.
9. Мороз О.А. Фразеологічні одиниці з компонентом "власне ім'я" в сучасній українській мові: Структурно-семантичний аспект: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Донецьк, 2002. – 19 с.
10. Пастернак Б.Л. Собрание сочинений: В 5 т. – М.: Худ. литература. – Т.1. – 751 с.
11. Рахилина Е.В. Когнитивний аналіз предметних імен: семантика и сочетаемость. – М.: Русские словари, 2000. – 415 с.
12. Розина Р.И. Человек и личность в языке // Логический анализ языка: Культурные концепты – М.: Наука, 1991. – С.52-56.
13. Русско-английский словарь /Под рук. А.И.Смирницкого. – 13-е изд. – М.: Русский язык, 1985. – 765 с.
14. Селиванова Е.А. Когнитивная ономазиология. – К.: Фитосоцицентр, 2000. – 247 с.
15. Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации – К.: Фитосоцицентр, 2002. – 335 с.
16. Словарь употребительных английских пословиц. – М.: Русский язык, 1985. – 231 с.
17. Ужченко В.Д. Народження і життя фразеологізму. – К.: Рад. школа, 1988. – 279 с.
18. Чубинський П.П. "Ще не вмерла Україна"/ Упоряд. та ком. Ф.Погребенника. – К.: Обереги, 1991. – 14 с.
19. Шевченко Т.Г. Кобзар. Повна збірка поезій. – К.: Держлітвидав, 1964. – 379 с.
20. Bartmiński J., Niebrzegowska S. Profile a podmiotowa interpretacja świata// Profilowanie w języku i w tekście. – Lublin: Wyd-wo UMCS, 1998. – S.211-224.
21. Grzegorzczukowa R. Profilowanie a inne pojęcia opisujące hierarchiczną strukturę znaczenia// Profilowanie w języku i w tekście. – Lublin: Wyd-wo UMCS, 1998. – S.9-17.
22. Langacker R. W. Foundation of Cognitive Grammar. – Stanford: University Press, 1987 – V.1. Theoretical Prerequisites. – 516 p.
23. Langacker R. W. Concept, Image, and Symbol: The Cognitive Basis of Grammar. – Berlin; N.Y.: Mouton de Gruyter, 1991. – 395 p.
24. Hockett B. Beyond the Dictionary – М.: Glossa, 1998. – 144 p.

Василь Лучик (Кіровоград)

РЕГІОНАЛЬНІ ІНШОМОВНІ ВПЛИВИ І ФОРМИ ЇХ ВИЯВУ В УКРАЇНСЬКІЙ ПРОПРІАЛЬНІЙ ЛЕКСИЦІ

Different forms of foreign influences appear in Ukrainian proprial lexics such as borrowings, substrat, adstrat, superstrat, instrat. Mostly they presented from the borders of Ukrainian Right-bank Polisia and the region of foresty-step, which belongs to the oldest territory of Slavic people.

Взаємодія різних народів і мов у процесі історичного розвитку суспільства зумовила відсутність на будь-якій просторій території лише генетично однорідної пропріальної лексики. Це стосується й української мови, в якій, крім переважаючого прошарку автохтонних назв, функціонують різночасові запозичення, субстратні, адстратні, суперстратні та інстратні оніми. На відміну від апелювальної іншомовної лексики, в якій домінують запозичення, в ономастичній системі така форма поширення іншомовного впливу є малопродуктивною і зумовлюється здебільшого модою або образно-поетичною мотивацією. Модні віяння позначаються переважно на виборі батьками власних імен для дітей під впливом популярних історичних особистостей, акторів, літературних і кіногероїв тощо (пор. появу у свій час антропонімів типу *Альберт, Вільгельм, Едуард, Мальвіна*,